

บทบาทการสร้างสรรค์และการสืบทอดมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมล้ำนาของพระราชยาเจ้าดารารัศมี^๑

Submitted date: 28 March 2021

Revised date: 1 June 2021

Accepted date: 30 July 2021

รักติกุล รัตน^๒

ไพโรจน์ ไชยเมืองชื่น^๓

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์บทบาทด้านการสร้างสรรค์และการสืบทอดมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมล้ำนาของพระราชยาเจ้าดารารัศมีการศึกษาวิจัยนี้เป็นการศึกษาเอกสาร โดยมีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล คือการทบทวนเอกสารขั้นต้น และเอกสารชั้นรองที่เกี่ยวข้อง จากนั้นวิเคราะห์เอกสารทั้งหมดที่เกี่ยวข้องกับพระราชยาเจ้าดารารัศมี ผลการวิจัยพบว่าพระราชยาเจ้าดารารัศมีทรงเป็นผู้มีบทบาททั้งเป็นผู้สร้างสรรค์วัฒนธรรม การสงวนรักษาและสืบทอดองค์ความรู้และวัฒนธรรมของล้ำนา ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญในกระบวนการสืบทอดมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม บทบาทในการสร้างสรรค์และการสืบทอดมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของพระราชยาเจ้าดารารัศมี แบ่งออกเป็น ๓ ด้านคือ ๑) ด้านการดนตรี การขับร้อง การละคร และการฟ้อนรำ ๒) ด้านวรรณกรรม และ ๓) ด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

คำสำคัญ: การสร้างสรรค์, มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม, ล้ำนา, พระราชยาเจ้าดารารัศมี

^๑ บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเรื่อง “การศึกษา “คุณลักษณะ” ของผู้ทรงล้ำนามตามแนวคิดคุณลักษณะศึกษา” โดยได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

^๒ อาจารย์ประจำสาขาวิชาสังคมศาสตร์การศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

^๓ อาจารย์ประจำหลักสูตรการท่องเที่ยวและการบริการ คณะบริหารธุรกิจและศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลล้านนา

The Role of Creator and Transmitter of Lanna Intellectual Cultural Heritage by Her Highness Princess Dara Rasmi

Pakdeekul Ratana^๔

Phairot Chaimuangchun^๕

Abstract

The purpose of the research for this article was to study the role of Her Highness Princess Dara Rasmi as the creator and the transmitter of Lanna intellectual cultural heritage. This study was documentary research. The method of data collection was to review primary and secondary sources, after which the data were analyzed using content analysis. The research found that Her Highness Princess Dara Rasmi played a role in creating and preserving creative Lanna culture, as well as, transmitting Lanna traditional knowledge and culture, which is the core of the process of the concept of intangible cultural heritage transmission. The role of Her Highness Princess Dara Rasmi can be divided into three areas: 1) music, song, drama and dance; 2) literature; and 3) local history.

Keywords: Creativity, Cultural Heritage, Lanna, Her Highness Princess Dara Rasmi

^๔ Lecturer in Department of Educational Foundations and Department Faculty of Education, Chiang Mai University

^๕ Lecturer in Tourism and Hospitality program, Faculty of Business Administration and Liberal Arts, Rajamangala University of Technology Lanna.

บทนำ

การศึกษาเกี่ยวกับบทบาทการสร้างสรรคและการสืบทอดมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมล้านนาของพระราชยาเจ้าดารารัศมีเป็นการศึกษาวิจัยผ่านการวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับพระประวัติและบทบาทของพระราชยาเจ้าดารารัศมีในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นทั้งผู้สร้างสรรค์ทางศิลปะและวัฒนธรรม และเป็นผู้สืบทอดมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของล้านนา โดยมีแนวคิดที่สำคัญที่ใช้ศึกษาคือแนวคิดมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่มีมาจากอนุสัญญาว่าด้วยการปกป้องมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ค.ศ. ๒๐๐๓ ขององค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ หรือ ยูเนสโก (UNESCO) ที่ให้ความสำคัญกับอัตลักษณ์และความหลากหลายทางวัฒนธรรมผ่านการแบ่งปันและเรียนรู้ซึ่งกันและกัน เข้าใจและเคารพในวัฒนธรรมของแต่ละเผ่าพันธุ์ (UNESCO, 2005, p. 5) โดยคำว่า “มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม” (Intellectual Cultural Heritage) ในบริบทของประเทศไทยถูกนำไปใช้แทนคำว่า “มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้” (Intangible Cultural Heritage) ซึ่งหมายถึง องค์ความรู้หรือผลงานที่เกิดจากบุคคลหรือกลุ่มชนที่ได้รับการสร้างสรรค์พัฒนา สืบสม สืบทอด และประยุกต์ใช้ในวิถีการดำเนินชีวิตอย่างต่อเนื่อง และสอดคล้องเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของแต่ละชุมชน อันแสดงให้เห็นถึงอัตลักษณ์และความหลากหลายทางวัฒนธรรม” (Office of the National Culture Commission, 2009, p. 4) นอกจากนี้กระบวนการสืบทอดมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมนั้นจะประกอบด้วยผู้สืบทอด ๒ ประเภทคือ ผู้สืบทอดองค์ความรู้ หรือสืบทอดมรดกภูมิปัญญาโดยตรง (traditional knowledge holders) ซึ่งหมายถึงผู้ที่มีประสบการณ์มีองค์ความรู้หรือภูมิปัญญา เป็นผู้สืบทอดภูมิปัญญาหรือองค์ความรู้ได้โดยตรงสู่ชุมชนเพื่อส่งวนรักษามิให้มรดกภูมิปัญญานั้นสูญสิ้นไป (Hansen, and Van Fleet, 2003, p. 3) และผู้สืบทอดวัฒนธรรม (cultural transmission) หมายถึง ผู้ที่สืบทอดและถ่ายทอดความคิด ความเชื่อ ทศนคติ รูปแบบบรรทัดฐานการประพฤติปฏิบัติทางสังคม บางครั้งยังรวมไปถึงการส่งผ่านอุดมการณ์ทางความคิด โดยผู้สืบทอดวัฒนธรรมจะสืบทอดตามสิ่งที่สังคมประพฤติปฏิบัติ และสามารถปรับเปลี่ยนหรือต่อยอดวิธีปฏิบัตินั้น ๆ ซึ่งเป็นที่ยอมรับของสังคมผู้คนในรุ่นเดียวกันและคนต่างรุ่น (generation) (Whitaker, 2016, p. 1-2) ซึ่งทั้งสองประเภทนี้ต่างสำคัญต่อกระบวนการสร้างสรรค์

การสืบทอด และการถ่ายทอดภูมิปัญญาและวัฒนธรรมให้แก่กลุ่มคนและสังคม รวมถึงมีบทบาทต่อการดำรงอยู่ของมรดกภูมิปัญญาและวัฒนธรรม (Sujachaya, 2013, p. 106) ซึ่งแม้ว่าแนวคิดมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมเป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นใหม่ประมาณ ๒๐ ปีมานี้ แต่เมื่อวิเคราะห์แล้วพบว่ามีความสอดคล้องกับบทบาทของพระราชชายาเจ้าดารารัศมีที่เกี่ยวข้องกับการสร้างสรรค์และการสืบทอดมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของล้านนาได้เป็นอย่างดี

นอกจากนี้พระราชชายาเจ้าดารารัศมียังมีความโดดเด่นในฐานะเป็นต้นแบบ (role model) ทางสังคมที่สามารถใช้เป็นแบบอย่าง (pattern) ทางสังคมได้ จากการศึกษาของภักดีกุล รัตนา (Ratana, 2020) ซึ่งนำข้อมูลพระประวัติ และพระกรณียกิจของพระราชชายาเจ้าดารารัศมีมาแยกตามองค์ประกอบของแนวคิดคุณลักษณะศึกษา (character education) และแนวคิดองค์ประกอบหลักของการมีภาวะผู้นำเชิงจริยธรรม (six pillars character) ได้เสนอว่าพระราชชายาเจ้าดารารัศมีทรงมีคุณลักษณะของการเป็นบุคคลต้นแบบ (role model) ทั้งในด้านจริยธรรมคุณธรรม ด้านการรู้คิด มีคุณลักษณะและภาวะความเป็นผู้นำ รวมถึงทรงมีคุณลักษณะส่วนพระองค์ที่มีความคิดสร้างสรรค์ซึ่งแสดงออกผ่านกิจกรรมทางสังคมและการสร้างสรรค์ทางศิลปะและวัฒนธรรม (Ratana, 2020, p. 11-13) และได้กลายเป็นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของล้านนาจวบจนปัจจุบัน ประกอบกับพระราชชายาเจ้าดารารัศมีมีบทบาทสำคัญต่อล้านนาในยุคประเทศราชของสยาม พระองค์มีส่วนสำคัญต่อการเสนอภาพลักษณ์ผู้หญิงล้านนาในฐานะเจ้านายฝ่ายเหนือที่ใกล้ชิดกับกรุงเทพฯ และภาพลักษณ์ของผู้หญิงล้านนาที่มีบทบาทเป็นผู้นำ ผู้อุปถัมภ์การศึกษา และผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี รวมไปถึงภาพลักษณ์ด้านศิลปวัฒนธรรมที่ปรากฏผ่านกิจกรรมทางวัฒนธรรม อาทิ การดนตรี การฟ้อนรำ การละคร และงานวรรณกรรม ซึ่งทั้งภาพลักษณ์และบทบาททั้งหมดของพระองค์นี้ต่างเป็นที่ยอมรับอย่างแพร่หลายในสังคม (Ratana, 2000, p. 60-71)

พระราชชายาเจ้าดารารัศมีมีพระนามเดิมว่า “เจ้าดารารัศมี” มีพระนามล้าลองเรียกกันในหมู่พระประยูรญาติว่า “เจ้าอึ้ง” มีพระชนมายุอยู่ในช่วงปี พ.ศ. ๒๔๑๖-๒๔๙๖ พระองค์ทรงเป็นพระราชชายาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ และเป็นพระธิดาของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่

และเจ้าเทพไกรสร พระองค์ทรงเป็นเจ้าหญิงล้านนาองค์สำคัญที่เกี่ยวข้องในบริบทความสัมพันธ์ระหว่างเชียงใหม่กับสยาม กล่าวคือการประสูติของพระราชชายาเจ้าดารารัศมีอยู่ในช่วงเวลาแห่งความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองทั้งในสยามและความสัมพันธ์ระหว่างเชียงใหม่กับสยาม ครั้นทรงพระเยาว์นั้นทรงเป็นตัวแทนของการยอมรับธรรมเนียมปฏิบัติของชาวสยาม คือการไว้ผมจุกเพื่อเตรียมสำหรับการประกอบพิธีโสกันต์ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๒๖ เมื่อพระราชชายาเจ้าดารารัศมีมีพระชนม์ได้ ๑๑ ชันษาราชสำนักสยามจึงได้มีคำสั่งให้พระยาเทพประขุน (พุ่ม ศรีไชยันต์) ข้าหลวงประจำนครเชียงใหม่ได้จัดงานพิธีโสกันต์ (โกนจุก) แต่พระราชชายาเจ้าดารารัศมีโดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรนำพระกุนทลและพระอัมรงค์ฝังเพชรมาพระราชทานแก่พระราชชายาเจ้าดารารัศมีอีกด้วย ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๒๙ พระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ได้เสด็จฯ ลงไปยังกรุงเทพฯ เพื่อร่วมพระราชพิธีลงทรงและเฉลิมพระนามาภิไธยของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร ในการนี้พระราชชายาเจ้าดารารัศมีได้โดยเสด็จพระบิดาลงมากรุงเทพฯ ในครั้งนี้ด้วย และได้ถวายตัวรับราชการฝ่ายในเป็นเจ้าจอมตำแหน่งพระสนมในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ (Na Chiang Mai, 2004, p. 129) และได้ประทับ ณ กรุงเทพมหานครนับแต่นั้น อย่างไรก็ตามได้มีการเสนอว่าการถวายตัวและการประทับอยู่ ณ กรุงเทพฯ ของพระราชชายาเจ้าดารารัศมีมีนัยสำคัญทางการเมืองที่สยามต้องการผนวกล้านนาให้เป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรสยาม (Khrouthongkhieo, 2017)

ภาพที่ ๑ พระราชชายาเจ้าดารารัศมีและพระญาติวงศ์แต่งกาย
ตามขนบธรรมเนียมของชาวเหนือ
ที่มา: Na Chiang Mai, 2004, p. 130

ในระหว่างที่พระราชชายาเจ้าดารารัศมีประทับ ณ กรุงเทพฯ นั้นได้ทรงศึกษาและทรงพระอักษรได้ทั้งฝ่ายล้านนา สยาม และภาษาอังกฤษ ทั้งยังทรงศึกษาขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ของทั้งสยามและล้านนาจนนับได้ว่าทรงเป็นผู้รอบรู้ในด้านขนบประเพณีอย่างดีที่สุดพระองค์หนึ่ง (Kanjana-jari, 1990) อย่างไรก็ตามตลอดระยะเวลาที่พระองค์ประทับอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ได้ทรงแสดงตนเป็นผู้สืบทอดภูมิปัญญาและวัฒนธรรมล้านนาอย่างชัดเจนผ่านการแต่งกาย การพูดภาษาคำเมือง แม้กระทั่งขนบธรรมเนียมล้านนาเช่น การอมหมೆಯง จนเป็นที่รับรู้กันว่าตำหนักของพระองค์มีเอกลักษณ์ที่ไม่เหมือนตำหนักอื่น ๆ “ตำหนักเจ้าดารารัศมีว่าแปลกกว่าที่อื่นทั้งสิ้น เพราะข้าหลวงขุนนางไฝมมวย แต่งกายอย่างชาวเมืองเชียงใหม่ พูดภาษาเมืองเหนือกันทั้งตำหนัก และเป็นที่เดียวที่มีเมี่ยงแจกกันกินเป็นประจำ” (Pramoj, 1963, p. 73) พระตำหนักของพระราชชายาเจ้าดารารัศมีจึงเป็นเสมือน

“เมืองเชียงใหม่” ที่อยู่ในท่ามกลางพระบรมมหาราชวัง (Suwanapichon, 2016, p. 166) จนกระทั่งในปี พ.ศ. ๒๕๔๗ ภายหลังการสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ได้ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต กราบถวายบังคมทูลลาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ เพื่อเสด็จนิวัตนครเชียงใหม่เป็นการถาวร และหลังจากนี้พระองค์ได้แสดงบทบาทของการเป็นทั้งผู้สร้างสรรค์ทางศิลปะและวัฒนธรรม พร้อม ๆ กับทรงเป็นผู้สืบทอดมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของล้านนาจนตลอดพระชนม์ชีพ พระราชชายาเจ้าดารารัศมีสิ้นพระชนม์วันที่ ๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๖ ณ ค്ุമรินแก้ว สิริพระชนมายุ ๖๐ ปี (Tantikun, 2005)

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

เพื่อศึกษาวิเคราะห์บทบาทด้านการสร้างสรรค์และสืบทอดมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมล้านนาของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี

วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เพื่อศึกษาวิเคราะห์บทบาทด้านการสร้างสรรค์และสืบทอดมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมล้านนาของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพตลอดจนนำเสนอผลการศึกษาในเชิงพรรณนาได้เลือกพระราชชายาเจ้าดารารัศมีเป็นประชากรและกลุ่มตัวอย่างในการวิจัยครั้งนี้ซึ่งมีระเบียบวิธีวิจัยดังนี้

๑. การเก็บรวบรวมข้อมูลเป็นการศึกษาเกี่ยวกับบทบาทด้านการสร้างสรรค์และสืบทอดมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมล้านนาของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี ในระหว่างที่ยังมีพระชนม์ชีพ (พ.ศ. ๒๔๑๖-๒๕๓๖) การวิจัยครั้งนี้ใช้วิธีการเก็บรวบรวมหลักฐานทั้งเอกสารชั้นต้น เอกสารชั้นรองที่เกี่ยวกับพระราชชายาเจ้าดารารัศมี และเอกสารประกอบอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยมีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลคือ การทบทวนเอกสาร ตำราวิชาการ แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบทบาทด้านศิลปวัฒนธรรมของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี และการศึกษาเอกสารเกี่ยวกับพระราชชายาเจ้าดารารัศมี เพื่อสืบค้นความสัมพันธ์ระหว่างพระประวัติและ

พระกรณียกิจของพระองค์กับการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมประกอบไปด้วย ๑) หนังสือพระประวัติส่วนพระองค์ ๒) หนังสือประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่กล่าวถึงเจ้าดารารัศมี ๓) หนังสือที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับสตรีสำคัญในล้านนา ๔) หนังสือนิยายที่เกี่ยวกับเรื่องราวในพระบรมมหาราชวัง ๕) หนังสือที่เกี่ยวกับนโยบายการรวมศูนย์อำนาจสู่ส่วนกลาง ๖) หนังสือของบุคคลที่เกี่ยวข้องกับเจ้าดารารัศมี พระราชชายา และ ๗) จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในรัชกาลที่ ๕

๒. การวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้วิธีการศึกษาจากเอกสาร (documentary research) จากเอกสารทั้งเอกสารชั้นต้น และเอกสารชั้นรองเพื่อสร้างความเข้าใจต่อบทบาทด้านการสร้างสรรค์ และสืบทอดมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมล้านนาของพระราชชายาเจ้าดารารัศมีตามแนวคิดมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่มีมาจากอนุสัญญาว่าด้วยการปกป้องมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ค.ศ. 2003 ขององค์การศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) และแนวคิดคุณลักษณะศึกษา (Character education) สุดท้ายจะนำเสนอผลการวิจัยในเชิงพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical description)

ผลการศึกษา

ผลจากการวิจัยพบว่าพระราชชายาเจ้าดารารัศมี ทรงมีบทบาทที่สอดคล้องกับแนวคิดมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม กล่าวคือพระองค์ทรงเป็นทั้งผู้สงวนรักษา สืบทอด และถ่ายทอดองค์ความรู้ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมของล้านนา ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญในกระบวนการสืบทอดมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม และยังสัมพันธ์กับคุณลักษณะด้านความคิดสร้างสรรค์ที่พระองค์ทรงประยุกต์องค์ความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมของสยามและตะวันตกเข้ากับของล้านนา พร้อมกับทรงสร้างสรรค์งานศิลปกรรมแขนงต่างๆ จนกลายเป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของล้านนา การวิเคราะห์บทบาทของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี ในการสร้างสรรค์และการสืบทอดมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมปรากฏใน ๓ ด้านคือ ด้านการดนตรี การขับร้อง การละคร และการฟ้อนรำ ด้านวรรณกรรม และด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

๑. ด้านการดนตรี การขับร้อง การละคร และการฟ้อนรำ

การสร้างสรรคทางศิลปะและวัฒนธรรมของพระราชยาเจ้าดารารัศมีปรากฏตั้งแต่เมื่อครั้งที่พระองค์ประทับ ณ พระบรมมหาราชวัง เป็นที่ทราบกันว่าพระองค์โปรดการดนตรีเป็นอย่างมาก จนกล่าวกันว่าหากเดินผ่านพระตำหนักของพระองค์จะได้ยินเสียงดนตรีเสมอ ทรงริเริ่มให้สอนการดนตรีขึ้นในพระตำหนัก ทรงว่าจ้างครูดนตรีไทยหลายคน อาทิ ครูหม่อมผิว ในพระยานรรัตนราชมานิต (โต มานิตยกุล) ซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านซอสามสายในสมัยรัชกาลที่ ๕ มาสอนเครื่องสายทั้งซอด้วง ซออู้ และจะเข้ถวายแด่พระองค์และพระญาติ ได้แก่ เจ้าเทพกัญญา ณ เชียงใหม่ เจ้าบัวชุม ณ เชียงใหม่ และเจ้าบุญบัน ณ เชียงใหม่ เป็นต้น (Na Chiang Mai, 2004, p.184) จากหลักฐานกล่าวว่าเจ้าดารารัศมีทรงเรียนเครื่องสายของไทยจนเชี่ยวชาญ และสามารถทรงเครื่องดนตรีได้ทุกประเภทโดยเครื่องดนตรีที่พระองค์โปรดที่สุดคือจะเข้ นอกจากนี้พระราชยาเจ้าดารารัศมียังทรงสนพระทัยดนตรีตะวันตกอีกด้วย โดยพบว่าพระองค์ทรงสั่งซื้อเครื่องดนตรีฝรั่งมาบรรเลงในพระตำหนัก ได้แก่ ไวโอลิน แมนโดลิน ออร์แกนลม และเปียโน ได้ทรงประยุกต์ศิลปะการดนตรีของสยามและตะวันตกเข้าด้วยกันโดยใช้เครื่องดนตรีฝรั่งบรรเลงเพลงไทย นอกจากนี้ยังทรงพระปรีชาสามารถในการแต่งเพลง จึงทำให้พระองค์เป็นทั้งครูสอนดนตรีและการขับร้องด้วย โดยพระองค์ได้ทรงสร้างรูปแบบการขับร้องที่ผสมผสานระหว่างการขับซอแบบล้านนาและขับร้องเพลงไทยแบบสยามเข้าด้วยกันจากลักษณะดังกล่าว นอกจากจะทรงเป็นนักสร้างสรรค์แล้วยังทรงแสดงออกถึงการเป็นผู้สืบทอดมรดกภูมิปัญญาและองค์ความรู้ (traditional knowledge holders) ด้านการดนตรีของล้านนา ทั้งยังให้ความสำคัญแก่การถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านศิลปะการดนตรีโดยการสนับสนุนการดนตรีแก่พระญาติและข้าราชการบริพารให้ได้เรียนดนตรีไทย เช่น เรียนดีดจะเข้ และการขับร้องทั้งแบบล้านนาและแบบสยามจากพระองค์โดยตรง อาทิ เจ้าเครือแก้ว ณ เชียงใหม่ และเจ้าโสภา (เพ็งพุ่ม) ณ เชียงใหม่ เป็นต้น (Na Chiang Mai, 2004, p.186)

จากการศึกษาเอกสารพบว่าชื่อเสียงทางการดนตรีในพระตำหนักของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี เป็นที่เลื่องลือ แม้แต่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์^๙ ได้ส่งเจ้าจอมของพระองค์ คือหม่อมหลวงถ้วนศรี วรวรรณมาที่พระตำหนักของพระราชชายาเจ้าดารารัศมีเพื่อทำความคุ้นเคยกับดนตรีพ้อนรำและการแต่งกายของชาวล้านนาเพื่อให้การแสดงดูสมจริงขึ้น (Suwanapichon, 2016, p. 255) บทบาทของพระราชชายาเจ้าดารารัศมีจึงปรากฏในลักษณะของการเป็นผู้ถ่ายทอดองค์ความรู้ทั้งด้านภูมิปัญญาและวัฒนธรรมของล้านนาสู่ชาวสยามด้วย นอกจากนี้ทรงส่งเสริมให้เกิดการบูรณาการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมระหว่างล้านนากับสยาม ดังจะพบได้ว่าพระญาติผู้สนิทกับพระองค์เป็นผู้เชี่ยวชาญทางด้านดนตรีเป็นพิเศษ ทั้งเจ้าเทพกัญญา ณ เชียงใหม่ผู้เป็นหัวหน้าวงเครื่องสาย และเจ้าบัวชุม ณ เชียงใหม่เป็นผู้มีความรู้ความสามารถทางด้านดนตรีไทยเช่นเดียวกับพระองค์

พระราชชายาเจ้าดารารัศมีโปรดและสนพระทัยในเรื่องการละครเป็นอย่างมาก และมีได้เป็นเพียงแต่ผู้ชมเท่านั้น แต่ทรงมีการสร้างสรรค์ผ่านการดัดแปลงบทละครและดูแลฝึกซ้อมการแสดงด้วยพระองค์เอง ดังพบว่าเมื่อครั้งที่มีการจัดงานสมโภชกุเจ้านายฝ่ายเหนือที่วัดบุปผารามหรือวัดสวนดอก ณ นครเชียงใหม่ในปี พ.ศ. ๒๔๕๒ เมื่อพระองค์ได้เสด็จนิวัตนครเชียงใหม่เป็นครั้งแรกเพื่อทรงเยี่ยมพระประยูรญาติ ทรงจัดให้มีการแสดงมหรสพหลายประเภทได้แก่ ลิเก จั้ว พ้อนรำ และที่มีการสร้างสรรค์ที่สุดและไม่เคยมีการจัดในการเฉลิมฉลองสมโภชใด ๆ ในเชียงใหม่มาก่อน คือ การแสดงละครพูดตามแบบฉบับของสยามเรื่อง พระลอตามไ้สาวเครือฟ้า และอิเหนา โดยพระองค์ได้มีพระดำริให้ดัดแปลงบทละครพูดของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานมาแสดงในงานสมโภชฯ คราวนี้ ลักษณะดังกล่าวถือเป็นครั้งแรกที่มีการนำละครจากกรุงเทพฯ มาดัดแปลงให้เข้ากับการแสดงของล้านนา ทำให้เกิดการนำอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของสยามและล้านนามาผสมผสานกัน ซึ่งแสดงให้เห็นถึง

^๙ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ (พ.ศ. ๒๔๐๔-๒๔๗๔) มีพระนามเดิมว่า พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าวรวรรณกร เป็นพระบิดาแห่งการละครร้อง และพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับเจ้าจอมมารดาเย็น เป็นกวีและนักประพันธ์ ทรงเข้ารับราชการในตำแหน่งรองเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ และเป็นต้นราชสกุลวรวรรณ

การยอมรับและการให้ความสำคัญแก่ความหลากหลายทางวัฒนธรรม นอกจากนี้การจัดแสดงละครแบบใหม่ยังสะท้อนให้เห็นถึงคุณลักษณะความเป็นผู้นำ (Bass, 1990) ที่มีความคิดสร้างสรรค์แล้ว จากหลักฐานพระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ ๕ ที่โปรดเกล้าฯ ถึงพระราชชายาเจ้าดารารัศมีเมื่อเสด็จเชียงใหม่ ลงวันที่ ๒ กรกฎาคม รศ. ๑๒๘ ปรากฏความว่า “...การที่ตั้งใจพยายามไปช่อมละครเล่นพระลอ แก่ขัด ใจคอก็ตืดหนักหนา คนที่จะเล่นละครมันต้องเป็นคนคิดได้ทั้งบทและทั้งคุมเรื่องให้ทำ จำจะต้องคิดเรื่องคิดใหม่ประกอบกับตัวคนที่มีอยู่ จึงจะเล่นได้ดี...” (Phakdeepumin, 1992, p. 35)

ภายหลังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต พระราชชายาเจ้าดารารัศมีได้เสด็จนิวัตมาประทับที่เมืองเชียงใหม่เป็นการถาวร ช่วงเวลาดังกล่าวถือเป็นช่วงเวลาสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงบทบาทด้านการสร้างสรรค์ทางศิลปวัฒนธรรม และการสืบทอดมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมล้านนาของพระองค์ กล่าวคือ พระราชชายาเจ้าดารารัศมีทรงออกแบบและการจัดการสอนด้านดนตรีและการฟ้อนรำ โดยทรงประดิษฐ์และปรับปรุงศิลปะการแสดงและการดนตรีให้มีรูปแบบใหม่ที่เป็นแบบอย่าง (pattern) และสร้างให้มีลักษณะเฉพาะที่พิเศษและแปลกตา (Na Chiang Mai, 1974, p.188) เช่น การฟ้อนเล็บ ฟ้อนเทียน เป็นต้น จนกลายเป็นอัตลักษณ์การฟ้อนรำของล้านนาที่มีความแตกต่างจากลักษณะการฟ้อนรำของวัฒนธรรมอื่น ทั้งยังมีการนำวัฒนธรรมการแต่งกายของล้านนามาประยุกต์ให้เหมาะสมกับการแสดง จนกลายเป็นเอกลักษณ์ของผู้หญิงล้านนาจนปัจจุบัน ดังที่ท่านผู้หญิงนัฏสุดาวงศ์ทองศรี พระนัดดาของพระราชชายาเจ้าดารารัศมีได้เล่าถึงลักษณะท่าฟ้อนรำและการแต่งกายที่กลายเป็นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของล้านนาตามที่ทรงประดิษฐ์ขึ้นว่า (ท่ารำ) “เหมือนกับล่องลอยไป เหยียบย่ำเบา ๆ เนิบ ๆ เท้าไม่ลงหนัก เดินไม่กระแทก ไม่ขย่มตัวมาก การวาดแขนก็ช้า ๆ เนิบ ๆ การแต่งกายฟ้อนรำตามแบบฉบับพระราชชายาฯ ก็นุ่งซิ่นและห่มสไบอย่างเดียว ถ้าหากอากาศหนาวจึงสวมเสื้อแขนกระบอก” (Kanjanaajari, 1990, p. 162) ลักษณะการฟ้อนรำที่พระราชชายาเจ้าดารารัศมีทรงคิดประดิษฐ์ขึ้นดังกล่าวนั้นแสดงถึงเอกลักษณ์การฟ้อนรำของล้านนาที่เน้นความอ่อนหวาน (Na Chiang Mai, 1974, p.188)

ภาพที่ ๒ วงเครื่องสายของพระราชชายาเจ้าดารารัศมีในพระบรมมหาราชวัง
ที่มา: Na Chiang Mai, 2004, p. 185.

พระราชชายาเจ้าดารารัศมียังได้แสดงบทบาทของผู้สืบทอดวัฒนธรรม (cultural transmission) ที่ถ่ายทอดความคิดและแนวปฏิบัติด้านศิลปะการฟ้อนรำแก่ข้าราชการและขยายสู่สังคมในวงกว้างในเวลาต่อมา กล่าวคือพระองค์ได้ทรงดัดแปลงและผสมผสานการดนตรีและการฟ้อนรำตามขนบเดิมของล้านนาที่ไม่มีรูปแบบทำรำและวงดนตรีที่เป็นมาตรฐาน ไม่มีกฎเกณฑ์ข้อบังคับใด ๆ เข้ากับศิลปะดนตรีและการฟ้อนรำอย่างราชสำนักสยามให้เป็นทำรำที่มีรูปแบบกฎเกณฑ์ที่มีมาตรฐานแบบใหม่ และกลายเป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวางในเวลาต่อมา โดยการฝึกฟ้อนนั้นพระองค์ทรงนำครูสอนรำจากกรุงเทพฯ ขึ้นมาสอน ทำให้การฟ้อนรำได้รับอิทธิพลการรำแบบกรุงเทพฯ ที่มีความเคร่งครัดในเรื่องจังหวะและท่าทางการวางมือวางเท้าเป็นสำคัญ (Khumraksa, 2000) สำหรับผู้แสดงนั้นพระองค์ทรงคัดเลือกเจ้านายผู้หญิงที่เป็นบุตรหลาน และเด็กหญิงชาวบ้านโดยทรงพิจารณาจากพรสวรรค์ส่วนตัวพร้อมกับการมีหน้าตาดี รูปร่างสมส่วนบอบบาง แขนและนิ้วมือเรียวยาวได้รูป ผิวพรรณดี โดยเกณฑ์ความงามนี้ทรงพิจารณาเพื่อให้เกิดความสวยงามในการฟ้อนรำและเพื่อการจัดทำทางการรำเป็นสำคัญ (Na Chiang Mai, 1974, p.188) พระกรณียกิจในด้านดนตรีการฟ้อนรำ และการละครของพระราชชายาเจ้าดารารัศมีสะท้อนให้เห็นว่าพระองค์

ทรงมีความสร้างสรรค์และสามารถประดิษฐ์สร้างกิจกรรมด้านศิลปวัฒนธรรมของล้านนาจนเป็นที่ประจักษ์ ทั้งยังมีการสืบทอดมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมนี้ สืบต่อมาจนปัจจุบันและกลายเป็นอัตลักษณ์หนึ่งของวัฒนธรรมล้านนา

๒. ด้านวรรณกรรม

ภายหลังจากพระราชยาเจ้าดารารัศมีเสด็จนิวัตมาประทับที่เมืองเชียงใหม่เป็นการเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๗ แล้วได้ทรงพัฒนาด้านนาฏศิลป์และการดนตรีหลายอย่าง อย่างหนึ่งคือพระองค์ทรงสร้างสรรค์ (creating) และสืบทอดภูมิปัญญา (tradition knowledge holders) และสืบทอดวัฒนธรรม (cultural transmission) ด้านวรรณกรรมของล้านนาผ่านการส่งเสริมศิลปะการแสดงล้านนาประเภทการขับชอ^๔ กล่าวคือในปี พ.ศ. ๒๔๖๙ ครั้งที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ และสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีเสด็จพระราชดำเนินเสียบมนทลพายัพพระราชยาเจ้าดารารัศมีได้ทรงพระนิพนธ์เพลงขอเพื่อขับร้องถวายสดุดี โดยใช้ทำนองล่องน่านและทำนองเงี้ยว อีกทั้งทรงพระนิพนธ์คำร้องระบำขอสมโภชช้างเผือกโดยใช้ทำนองโยนก ทำนองชอย้น และทำนองเชียงแสน พระองค์ทรงเป็นผู้คัดเลือกต้นเสียงในการขอด้วยพระองค์เอง โดยมอบหมายให้เจ้าเครือแก้ว ณ เชียงใหม่ เป็นผู้ทำหน้าที่นี้ (Na Chiang Mai, 2004, p. 160)

นอกจากนี้ยังโปรดให้ท้าวสุนทรพจนกิจ (บุญมา) ซึ่งเป็นเสนาแผนกอาลักษณ์ของเจ้าอินทวโรรสฯ ประพันธ์บทวรรณกรรมในการขับชอเรื่อง “น้อยใจยา-แวนแก้ว” โดยพระราชยาเจ้าดารารัศมีเป็นผู้คิดผูกเรื่องขึ้นใหม่ด้วยพระองค์เองเพราะโปรดละครร้องของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์เรื่อง “สาวเครือฟ้า” ที่นำเค้าโครงมาจากอุปรากรเรื่อง “มาตามบัตเตอร์ฟลาย” ของปุษยินี (Nimmanhaemin, 1974, p. 1-8) จึงทรงนำลักษณะของละครร้องแบบราชสำนักสยามนี้มาปรับและเปลี่ยนบทร้องเป็นเพลงขอใช้ภาษาล้านนาและใช้ทำนองดนตรี

^๔ วรรณกรรมเพลงขอเป็นบทร้องนำเพลงที่มีเครื่องดนตรีพื้นเมือง เช่น ปี่จุม ซึ่ง สะล้อ ชลุ่มบรรเลงประกอบ โดยผู้ขับร้องมีทั้งการขอเดี่ยว และขอที่ร้องโต้ตอบสลับกัน แต่เดิมละครขอในคุ้มหลวงล้านนา ผู้แสดงเป็นชายล้วน ต่อมาได้มีการปรับเปลี่ยนเป็นการขับชอโต้ตอบระหว่างชายกับหญิงซึ่งชางขอต้องมีลีลาการร้องและปฏิภาณไหวพริบที่ดี

ล้านนาแบบขอล่องน่าน และกล่าวได้ว่าเรื่องน้อยใจยา-แวนแก้วเป็นงานวรรณกรรมที่มีความสร้างสรรค์แปลกใหม่ต่อวัฒนธรรมด้านวรรณกรรมและดนตรีของล้านนาในยุคสมัยนั้น กล่าวคือโครงเรื่องที่พระราชยาเจ้าดารารัศมีทรงผูกขึ้นนี้สะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลทางความคิดที่พระองค์ได้รับจากโลกทัศน์ของกรรณพิขาวสยาม โดยเฉพาะแนวคิดความเป็นปัจเจกที่มีข้อผูกมัดทางสังคมน้อยลงเช่น ครอบครัวฐานะทางเศรษฐกิจ หรือแม้แต่สถานะในระบบศักดินา (Aeusriwongse, 2012, p. 233) ตัวบทมีลักษณะเป็นนิยายสมัยใหม่ที่เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับความรักระหว่างหนุ่มสาวชื่อ ใจยา (หรือไชยา) กับนางแวนแก้วที่มีฐานะและสถานภาพทางสังคมที่แตกต่างกัน แม้จะมีอุปสรรคแต่ก็แสดงความมั่นคงในความรักและพร้อมจะต่อสู้อุปสรรคต่าง ๆ ไปด้วยกัน (Ratana, 2000, p. 66) นอกจากนี้ลักษณะตัวละคร บทร้องและฉากประกอบมีความสมจริง เช่น ฉากน้ำตกห้วยแก้ว (Buranavitayawut, 2018, p.1494) ตัวละครจะมีการขับร้องตอบโต้กันเป็นภาษาคำเมืองล้านนา และใช้ทำนองขอล่องน่านที่ช่างซอซายและหญิงร้องโต้ตอบกันโดยมีเสียงดนตรีบรรเลงประกอบ นอกจากนี้ยังมีเพลงซออีกเรื่องหนึ่งที่พระราชยาเจ้าดารารัศมีโปรดให้ท้าวสุนทรพจนกิจประพันธ์เนื้อร้องขึ้นและพระองค์ทรงตรวจทานแก้ไขคือ ซอพระลอเดินดงตอนนางรีนนางโรยเดินทางไปหาปู่เจ้าสมิงพราย เพื่อขอให้ปู่เจ้าช่วยทำเสน่ห์ให้พระลอหลงใหลพระเพื่อนพระแพง เป็นบทขอขมาป่าที่ไม่ยาวนานแต่มีความไพเราะมาก บทหนึ่ง ซึ่งตัวบทขอพระลอเดินดงสะท้อนให้เห็นถึงสภาพความหลากหลายทางชีวภาพของป่าไม้ทั้งพืชพรรณและสัตว์ป่าในล้านนาได้อ่าน่าสนใจ

พระราชยาเจ้าดารารัศมีทรงให้ความสำคัญแก่การเผยแพร่ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมการแสดงด้วยการนำนักแสดงของพระองค์ไปแสดงในงานสำคัญต่าง ๆ ในเมืองเชียงใหม่ ดังพบว่าพระองค์ทรงจัดให้ช่างฟ้อนและนักแสดงของพระองค์ไปแสดงในงานสำคัญหลายครั้ง เช่น งานสมโภชกู่ที่วัดบุปผาราม (วัดสวนดอก) เมืองเชียงใหม่ในคราวที่พระองค์เสด็จกลับมาเชียงใหม่เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๒ ครั้งที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีเสด็จพระราชดำเนินเสียบมณฑลพายัพในปี พ.ศ. ๒๔๖๔ และเมื่อครั้งที่ครูบาเจ้าศรีวิชัยได้สร้างวิหารหลวงวัดบุปผารามแทนวิหารหลังเดิม และปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุของวัดบุปผารามเสียใหม่จนแล้วเสร็จ จึงได้มีการจัดงานฉลองสมโภชอย่างยิ่งใหญ่ใน

ปี พ.ศ. ๒๔๗๕ พระราชยาเจ้าดารารัศมีรับสั่งให้ศิลปินประจำคุ้มหลวงของพระองค์ฝึกซ้อมศิลปะการแสดงและนาฏศิลป์เพื่อแสดงในงานนี้ โดยพระองค์เป็นผู้คัดเลือกนักแสดงที่เหมาะสมกับบทบาทในเรื่องด้วย จากลักษณะข้างต้นยังแสดงให้เห็นว่าพระราชยาเจ้าดารารัศมีมีบทบาททั้งในฐานะผู้สร้างสรรค์ ผู้สืบทอดภูมิปัญญา และผู้สืบทอดวัฒนธรรม ทั้งโดยการประดิษฐ์สร้างวรรณกรรมประเภทขอด้วยการผสมผสานองค์ความรู้และภูมิปัญญาของล้านนาเข้ากับแนวคิดจากโลกทัศน์แบบใหม่ทั้งจากสยามและตะวันตก อันเป็นแสดงการยอมรับต่อความหลากหลายทางวัฒนธรรมและยังนำไปถ่ายทอดภายในคุ้มและแพร่หลายสู่สังคมในวงกว้าง และกลายเป็นแบบอย่างที่เป็นแนวปฏิบัติในการขับขอแบบล้านนา อีกทั้งกลายเป็นรูปแบบหนึ่งของงานวรรณกรรมและการแสดงที่สะท้อนอัตลักษณ์ของวัฒนธรรมล้านนา กลายเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของล้านนาที่มีการสืบทอดจากอดีต ขณะเดียวกันที่ได้มีการต่อยอดและเรียบเรียงทำนองให้มีลักษณะร่วมสมัยในแต่ละช่วงเวลา จากบทขอแบบล้านนาให้เป็นเพลงไฟล์คของคำเมืองของจรัล มโนเพ็ชร เป็นเพลงสตริง และแม้แต่ได้มีการเรียบเรียงทำนองและบรรเลงโดยวงดนตรีแจ๊สสี่ชิ้น (Jazz Quartet) (Buranavitayawut, 2018, p. 1497) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการสืบทอดมรดกภูมิปัญญาและวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนของบทวรรณกรรมที่พระราชยาเจ้าดารารัศมีได้ทรงสร้างสรรค์ไว้เป็นแบบอย่างให้แก่สังคมล้านนา

๓. ด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

บทบาทด้านการสนับสนุนการสืบทอดองค์ความรู้ (traditional knowledge) ที่เป็นมรดกทางภูมิปัญญาของล้านนาอีกประการหนึ่งของพระราชยาเจ้าดารารัศมีคือ มีพระประสงค์ให้มีการศึกษาและเรียบเรียงประวัติศาสตร์ท้องถิ่นผ่านการชำระพงศาวดารเชียงใหม่ ทรงรับสั่งให้เจ้าแก้ววรัญญู เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่องค์สุดท้ายเมื่อครั้งดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าราชวงศ์ให้ช่วยจัดหาผู้เรียบเรียงพงศาวดารเชียงใหม่ โดยกำหนดช่วงเวลาของเนื้อหาตั้งแต่สมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์และแม่เจ้าเทพไกรสรขึ้นครองนครเชียงใหม่ เจ้าแก้ววรัญญูเห็นว่าพระครูญาณลังกา วัดทุ่งยู เมืองเชียงใหม่เป็นผู้มีความรู้ทางประวัติศาสตร์เป็นอย่างดี จึงอาราธนา

ท่านเป็นผู้เรียบเรียงพงศาวดารเชียงใหม่ขึ้นต่อจากพงศาวดารโยนก^๔ และใช้พงศาวดารโยนกเป็นตัวอย่างในการเรียบเรียง พระครูญาณลังกาได้บันทึกเหตุของการเรียบเรียงพงศาวดารเชียงใหม่ไว้ว่า “...ด้วยเจ้าราชวงศ์นครเชียงใหม่ ได้รับพระประสงค์เจ้าดารารัศมี พระราชชายาฯ รับสั่งไว้ คราวท่านเสด็จขึ้นมานครเชียงใหม่มาทำบุญฉลองกุฏิพระอัฐิ และอัฐิที่พระองค์ได้เอาไปรวมไว้ บรรจุไว้ ณ วัดสวนดอกไม้ ทรงรับสั่งว่าให้คิดอ่านเรียบเรียงต่อพงศาวดารนครเชียงใหม่ตั้งแต่พระเจ้าอินทวิชยานนท์ พระองค์บิดากับด้วยพระแม่เจ้าเทพไกรสร พระชนนีได้ครองนครเชียงใหม่ต่อมาถึงบัดนี้...” (Yanalangka, 1972, p. 619) จากการศึกษาพบว่าการชำระประวัติศาสตร์และการเรียบเรียงพงศาวดารเชียงใหม่นี้ พระราชชายาเจ้าดารารัศมีน่าจะทรงรับอิทธิพลแนวคิดและแบบแผนการชำระพงศาวดารของสยามมาเป็นแบบอย่าง เพราะปรากฏลักษณะแบบแผนการเรียบเรียงเช่นเดียวกับพระราชพงศาวดารของสยามคือ ลักษณะเป็นประวัติศาสตร์ราชวงศ์ที่มุ่งเน้นอธิบายเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับราชวงศ์ในอดีต ผู้เรียบเรียงมักจะเป็นพระภิกษุหรือผู้รู้ในราชสำนัก วิธีการชำระคือการแต่งเนื้อความต่อ แต่งเรื่องเพิ่มเติม แต่งเรื่องใหม่แทรกลงไป แก้ไขสำนวนและคำกราย การบรรยายจะเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา เช่นการนำหลักธรรมของศาสนาพุทธมาบรรยายความ ยึดพระโพธิสัตว์เป็นแนวทางปฏิบัติของพระมหากษัตริย์ (Atthapan, 1981, p. 203) อย่างไรก็ตาม พงศาวดารเชียงใหม่ได้บันทึกด้วยอักษรธรรมล้านนาหรือภาษาล้านนา

คุณลักษณะและภาวะความเป็นผู้นำของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี (Ratana, 2020, p. 9) ยังสะท้อนให้เห็นจากความสนพระทัยในการสำรวจและค้นคว้าแหล่งโบราณคดี และการสืบค้นเอกสารทางประวัติศาสตร์ของล้านนาในลักษณะที่ปัจจุบันเรียกว่า วิธีการทางประวัติศาสตร์ (historical method) กล่าวคือ ภายหลังการนิวัติเชียงใหม่เป็นการถาวร พระองค์ได้ออกสำรวจพื้นที่ต่าง ๆ ในล้านนา เช่น แม่ฮ่องสอน เชียงใหม่ เชียงรายไปถึงเขตตะวันออกจรดน้ำแม่โขง ด้านตะวันตกจรดแม่น้ำสาละวิน

^๔ พงศาวดารโยนกเรียบเรียงโดยพระยาประชาภิจักรจักร(แช่ม บุนนาค) เป็นภาษาไทยสยาม มีเนื้อหาเกี่ยวกับพระราชพงศาวดารสยามและบรรยายแบบตำนาน ได้พิมพ์ลงในหนังสือพิมพ์วชิรญาณเป็นตอน ๆ ระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๔๑-๒๔๔๒ และจัดพิมพ์รวมเล่มครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๐

เพื่อรวบรวมหลักฐานและข้อมูล พร้อมกับได้มีการตรัสถามและสอบสวนจากพระประยูร
ญาติ ผู้ใหญ่ และผู้เฒ่าผู้แก่ ซึ่งเป็นวิธีการทางประวัติศาสตร์บอกเล่า (oral history)
ทรงประเมินคุณค่าของหลักฐานด้วยการวิเคราะห์ และสังเคราะห์ข้อมูลด้วย
การตรวจสอบและสอบทานกับพระราชพงศาวดารทั้งจากภาคกลางและภาคเหนือ
(Dissakul cited in Kaewkiriya, 2010, p. 134) เพื่อให้ข้อมูลจากการค้นคว้าสำรานั้น
เป็นหลักฐานสำคัญทางประวัติศาสตร์แก่คนรุ่นหลัง

บทบาทการสืบทอดองค์ความรู้ (tradition knowledge holders) ด้าน
โบราณคดีและประวัติศาสตร์ของพระราชชายาเจ้าดารารัศมีปรากฏเป็นที่ยอมรับทั้ง
จากล้านนาและสยาม ดังพบว่าในปี พ.ศ. ๒๔๖๔ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอฯ กรมพระยา
ดำรงราชานุภาพขณะที่ยังดำรงตำแหน่งสภานายกหอพระสมุดวชิรญาณได้เสด็จประพาส
มณฑลพายัพ โดยขากลับเสด็จล่องเรือจากนครเชียงใหม่ลงมาตามแม่น้ำปิงไปจนถึง
สถานีรถไฟปากน้ำโพ จังหวัดนครสวรรค์ ระหว่างที่พระองค์เสด็จจะทรงบันทึกชื่อ
สถานที่ ตลอดจนเกาะแก่งต่าง ๆ ระหว่างทาง โดยพระองค์จะส่งข้อมูลที่บันทึกให้
พระราชชายาเจ้าดารารัศมีทรงช่วยอ่านเสมอ ทั้งยังชื่นชมว่าเป็นคนที่มีความรู้
ความเชี่ยวชาญ และใส่พระทัยในทางโบราณคดี ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอฯ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ตรัสไว้ในคำนำของหนังสือ “อธิบายระยะทาง
ล่องลำน้ำปิง ตั้งแต่เมืองเชียงใหม่จนถึงปากน้ำโพธิ์” ความว่า “ข้าพเจ้าขึ้นไปเที่ยว
มณฑลพายัพได้ล่องลงมาทางเรือโดยมีประสงค์จะตรวจเมืองโบราณตามริมลำน้ำปิง
พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ซึ่งเอาพระทัยใส่ศึกษาโบราณคดีไม่มีผู้อื่นเสมอใน
มณฑลพายัพ ใครจะทรงทราบการที่ข้าพเจ้าตรวจ ตรัสขอให้บอกไปให้ทราบด้วย
ข้าพเจ้าจึงได้จดอธิบายระยะทางที่ล่องลำน้ำปิงลงมาในคราวนั้น ตั้งแต่
เมืองนครเชียงใหม่จนถึงปากน้ำโพธิ์ แล้วคัดส่งไปถวายพระราชชายาตามพระประสงค์”
(Damrong Rajanupab, 1927, introduction) และในปี พ.ศ. ๒๔๖๔ ครั้งสมเด็จพระ
เจ้าบรมวงศ์เธอฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้รับหน้าที่เป็นผู้เตรียมการรับเสด็จ
รัชกาลที่ ๗ และพระบรมราชินี พระราชดำเนินเลียบมณฑลพายัพจึงได้ปรึกษ
ากับเจ้านายของมณฑลพายัพโดยมีพระราชชายาเจ้าดารารัศมีเป็นที่ปรึกษาหลัก
ในครั้งนั้น ด้วยความไว้วางพระทัยว่าพระราชชายาเจ้าดารารัศมีเป็นผู้มีความรู้
ความสามารถทั้งประวัติศาสตร์ โบราณคดี ขนบธรรมเนียมของบ้านเมือง ดังที่

หม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุล (Dissakul, 2001, p. 71) ได้บันทึกไว้ว่า “...ผู้ใดอยากรู้เรื่องทางเชียงใหม่ ก็มีพระราชชายาฯ พระองค์เดียวที่จะตอบได้ถูกต้องถี่ถ้วนทั้งในทางพงศาวดารและขนบธรรมเนียม และในการรับเสด็จครั้งนี้สำเร็จไปได้อย่างวิเศษดีก็เพราะท่านเป็นผู้จัดการ ข้าพเจ้าจะไม่ลืมถึงงานคราวนี้เลย เพราะงดงามจับใจเป็นอย่างยิ่ง...”

ภาพที่ ๓ คณะช่างฟ้อนของพระราชชายาเจ้าดารารัศมีที่คุ้มเจดีย์แก้ว เมืองเชียงใหม่
ที่มา: Chiang Mai Provincial Cultural Council, 2001, p. 121

สรุปและอภิปรายผลการศึกษา

การศึกษาและวิเคราะห์บทบาทการสร้างสรรค์และการสืบทอดมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมล้านนาของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี พบว่าพระองค์ทรงมีคุณลักษณะของความเป็นผู้สร้างสรรค์ (creator) ทางศิลปะและวัฒนธรรมโดยทรงให้ความสำคัญกับความหลากหลายทางวัฒนธรรมทั้งของสยามและตะวันตกผ่านการเรียนรู้ เข้าใจ และเคารพในวัฒนธรรมเหล่านั้น สะท้อนให้เห็นจากพระราชชายาเจ้าดารารัศมี ทรงประดิษฐ์และสร้างสรรคงานศิลปะแขนงต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นศิลปะการแสดง นาฏศิลป์ และงานวรรณกรรมที่ประยุกต์รูปแบบและแบบแผนของวัฒนธรรมภายนอกเข้ากับ

ศิลปวัฒนธรรมของล้านนา และเมื่อเวลาผ่านไปการสร้างสรรคทางวัฒนธรรมของพระองค์ได้มีการพัฒนา สืบทอดและประยุกต์ใช้ในวิถีชีวิตกลายเป็นอัตลักษณ์ของวัฒนธรรมล้านนาในที่สุด เช่น การฟ้อนรำ การแต่งกาย เป็นต้น และยังถูกนำไปต่อยอดในหลายรูปแบบทั้งทางสังคมและเศรษฐกิจ พระองค์มีบทบาทเป็นผู้สืบทอดมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมทั้งในลักษณะของผู้สืบทอดองค์ความรู้หรือภูมิปัญญา (tradition knowledge holders) ในฐานะที่พระองค์เป็นผู้มีประสบการณ์ มีองค์ความรู้หรือภูมิปัญญาที่สามารถสืบทอดภูมิปัญญาหรือองค์ความรู้นั้นได้โดยตรงสู่ชุมชน เช่น การดนตรี การละคร และการฟ้อนรำ และยังมีบทบาทเป็นผู้สืบทอดทางวัฒนธรรม (cultural transmission) ด้วยพระองค์ทรงสืบทอดความคิด ความเชื่อ และทัศนคติที่เป็นบรรทัดฐานการประพฤติปฏิบัติ และยังได้ถ่ายทอดเพื่อส่งผ่านมรดกทางวัฒนธรรมนั้นสู่สังคม เช่น งานวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ท้องถิ่นล้านนา ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญในกระบวนการสืบทอดและการดำรงอยู่มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม อย่างไรก็ตาม ควรศึกษาเกี่ยวกับบทบาทของพระราชยา เจ้าดารารัศมีในมิติทางเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อมที่สอดคล้องกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน (sustainable development) ต่อไป

ข้อเสนอแนะ

๑. สถาบันการศึกษาในท้องถิ่นควรนำชุดความรู้เกี่ยวกับพระประวัติ ผลงาน และการสร้างสรรค์และสืบทอดภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมล้านนาของพระราชยาเจ้าดารารัศมี ในฐานะบุคคลสำคัญของท้องถิ่นล้านนาเพื่อสร้างเป็นหลักสูตรท้องถิ่น และหลักสูตรการศึกษาบุคคลสำคัญในล้านนา

๒. ควรศึกษาต้นแบบของผู้หญิงล้านนาทั้งในอดีตทุกสถานภาพและชนชั้นจะทำให้ได้ชุดข้อมูลความรู้เกี่ยวกับประวัติ ผลงาน และบทบาทด้านต่างๆ ของบุคคลสำคัญในท้องถิ่น ตลอดจนการศึกษาคุณลักษณะของผู้หญิงล้านนาเพื่อที่จะนำไปสู่ความเข้าใจคุณลักษณะของผู้หญิงล้านนาได้มากขึ้น

๓. ควรวิจัยด้านท้องถิ่นศึกษา มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม และคุณลักษณะศึกษาเพื่อต่อยอดองค์ความรู้ของท้องถิ่นให้กว้างขวางและมีความลึกในเชิงวิชาการให้ยิ่งขึ้นต่อไป

Reference

- Aeusriwongse, N. (2012). *Pakkai lae bairua waduay karnsukka phrawattisat-wannakam ton Rattanakosin* (Pen and Sail: Literature and History in Early Bangkok). Nonthaburi: Fa diaokan.
- Atthapan, U. (1981). *The Revision of Chronicles During the Reign King Rama I.* (Master Thesis). Silpakon University, Bangkok, Thailand.
- Bass, B. M. (1990). From Transactional to Transformational Leadership: Learning to Share the Vision. *Organizational Dynamics* 18(3), 19-31. Retrieved from [http://dx.doi.org/10.1016/0090-2616\(90\)90061-S](http://dx.doi.org/10.1016/0090-2616(90)90061-S)
- Buranavitayawut, K. (2018). Noi Chaiya / Selemao” -an East-meets-West jazz atmosphere interpretation by the Pomelo Town Jazz Ensemble. *Veridian E-Journal, Silpakorn University* (Humanities, Social Sciences and arts). 1(3), 1492-1507.
- Chiang Mai Provincial Cultural Council. (2001). *Chjao nai fai nau kab ngan wat tana tam* (Lanna Royal and Cultural Event). Chiang Mai: S.Sap Printing.
- Damrong Rajanupab, H.R.H (1927). *athibai rayathang long lamnam phing tangtae mueang chiang mai honthueng paknam pho* (Describing traveling downstream the Ping River From Chiang Mai to Pak Nam Pho) Phra Nakhon: Sophon phi phat thana korachut Printing House.
- Dissakul, P, H.S.H (2001). *sing thi khaphachao phop hen prawattisat plian plaeng kan pokkhrong 2475* (What I saw in the historical change of rule in 1932). Bangkok : Matichon Press.
- Hansen, S. and Van Fleet, J. (2003). *Traditional Knowledge and Intellectual Property: A Handbook on Issues and Options for Traditional Knowledge Holders in Protecting their Intellectual Property and Maintaining Biological Diversity*. Washington, DC: American Association for the Advancement of Science. Retrieved from <https://>

community-wealth.org/sites/clone.community-wealth.org/files/
downloads/book-hansen-van Fleet.pdf

- Kaewkiriya, R., M.R. (2010). *dara ratsami saiyai rak song phaendin* (Dara Rasmi: The Bond of Love for Two Kingdoms). Bangkok: Chulalongkorn University Press.
- Kanjanajari. N. (1990). *dara ratsami : phra prawat phra rat chaya chao dara ratsami* (Dara Rasmi : A Biography). Chiang Mai: Suriwong Book Centre.
- Khrouthongkhieo, N. (2017). *poet phaen yuet lanna* (Open plan to seize Lanna). Bangkok: Matichon Press.
- Khumraksa, S. (2000). *dontri lae kan lalen phuenban* (Folk music and play). Bangkok: Sarakhadi.
- Na Chiang Mai, S. (1974). *phra prawat phra rat chaya chao dara ratsami* (A Biography of Dara Rasmi). Chiang Mai: Klang Wiang Printing House.
- Na Chiang Mai, W. (2004). *Khat ti yani sri landa* (Lanna Royal Women). Chiang Mai: Within Design.
- Nimmanhaemin, P. (1974). *chak uprakon rueang madam bat toe flai khong put chi ni thueng lakhon so lanna rueang noichai ya* (From Puccini's opera, Madame Butterfly, to the Slo Lanna Drama Noichaiya Story) in *laksana wannakam phaknuea*. Bangkok: Krung Sayam Kan Phim.
- Office of the National Culture Commission. (2009). *moradok phumpanya thang watthanatham* (Intellectual Cultural Heritage). Bangkok: Ministry of Culture.
- Pramoj, K, M.R. (1963). *si phaendin* (Four Reigns). Bangkok: Phrae Phitthaya.
- Phakdeepumin, C. (1992). *lo wang lem song* (Around the palace, Volume 2). Bangkok: Chokchai Thewet.

- Ratana, P. (2020). A study of the “Characteristics” of Lanna Women According to Concept of Character Education. *Suan Sunandha Academic & Research Review*. 14(2), 1-15.
- Ratana, P. (2000). *Image of “Northern Women” from late 25th to early 26th centuries (B.E.)*. (Master Thesis). Chiang Mai University. Thailand.
- Sujachaya, S. (2013). The successor is the holder, not the owner of the cultural heritage. *Journal of Thai Studies*. 8, (2) : 97-121.
- Suwanapichon, R. (2016). *chao dara ratsami phra si ming mueang chiang mai* (Princess Dara Rasmi: The Glory of Chiang Mai). Bangkok: Ban Mongkol.
- Tantikun, N. (2005). *lanna nai miti kanwela*. (Lanna In Time Dimension). Bangkok : The Knowledge Center.
- UNESCO. (2005). *The Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions*. Retrieved from https://en.unesco.org/creativity/sites/creativity/files/convention2005_basictext_en.pdf
- Whitaker, M.B. (2016). Cultural Transmission. *Encyclopedia of Evolutionary Psychological Science*. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/312868724_Cultural_Transmission
- Yannalangka, Phrakhru.(1972). *chotmai het mueang chiang mai* (Chronicles of Chiang Mai) in Chotisukarat, S (ed.) *prachum tamnan lanna thai* (Lanna Thai legends). Phra Nakhon: Odiansato.